

De Geschiedenis der Afscheidings-Beweging te Sauwerd.

De herdenking van de Afscheiding, dit jaar een eeuw geleden, is een reden om na te gaan in hoe verre er in de plaatselijke geschiedenis feiten zijn aan te wijzen die verband houden met den geestelijken strijd dier dagen.

Dat verband bestaat voor Sauwerd, gemeente Adorp, in het feit dat er in de jaren dertig aldaar een Afscheiden kerk ontstaan is, die later weer verdwenen is.

Wij zullen hierna de weinige gegevens die hierover aan officiële en andere schriftelijke stukken te ontleenen waren, voorzoover we die konden bemachtigen, in onderling verband weergeven. De voor dit verband noodige gegevens welke niet uit de stukken bleken, dank ik aan de mededeelzaamheid van dhr R. Datema, welhouder te Sauwerd.

Omstreeks 1834 waren er in de gemeente Adorp twee mannen, van wie bekend is dat zij met De Cock in relatie zijn geweest.

De eene was Roelf Pieters Medema, wonende te Adorp; de andere Kornelis Willems Brands, wonende te Sauwerd. Beiden waren zoogenaamde oefenaars, leiders van de destijds alom aangetroffen conventikelen.

Uit brieven van De Cock is gebleken dat deze Medema hem indertijd heeft vergezeld naar Groningen, toen hij in beroep werd gehoord door de Rechtbank daar ter plaatse.

Ook K. W. Brands, door De Cock Brand of Brandt genoemd, stond in contact met den Vader der Afscheiding. De Cock is wel ten huize van Brands geweest.

Deze beide mannen waren, evenals De Cock, het niet eens met de destijds vooral in de Provincie Groningen bovendienrichting in de Nederlandsch Hervormde Kerk.

In beide mannen valt te waardeerden een poging om in den weg van kerkreformatie de belijdenis der Gereformeerde Kerk tot haar recht te doen komen.

Hoewel veelszins een onafhankelijk en op zich zelf staand persoon, kan Brands, althans wat den aanvankelijken opzet van zijn streven betreft, bij anticipatie gerekend worden tot de strijders voor kerkherstel te behooren. Zijn optreden na 1834 is in velerlei opzicht particularistisch en onkerkelijk.

Tegen dezen K. W. Brands is door Ds P. Damsté, van 1827 tot 1829 predikant te Sauwerd, een aanklacht ingediend bij het Classikaal Bestuur van Middelstum. Deze aanklacht is door Ds E. G. van Teylingen gepubliceerd in het Gereformeerd Theologisch Tijdschrift van October 1933. Daaruit blijkt dat Brands, die destijds ouderling was, bezwaren had tegen de prediking van Ds Damsté. Op een Zondag had Ds Damsté gepreekt over Zondag 20 van den Heidebergischen Catechismus. 's Dinsdags daarop vervoegde zich Brands bij hem met zijn mede-ouderlingen J. P. Hoving en E. Lantinga om te protesteeren tegen ketterijen. Het debat liep over het al of niet bestaan van een vrije wil, die Ds Damsté zich „niet gaarne liet ontnemen”. De samenspreking richtte niets uit, en toen Ds Damsté eenigen tijd later over den 21sten Zondag preekte, protesteerde Brands na afloop van de preek. Volgens de aanklacht is het nog al heftig toegegaan. Brands zou gesproken hebben van „kwade-jongenswerk”, terwijl het zelfs tot handtastelijkheden zou gekomen zijn. Volgens de aanklacht althans.

Hoe het verloop der zaak geweest is kon ik niet te weten komen. Van kerkelijke archieven kon ik geen inzage krijgen.

De openbare macht schijnt in deze zaak niet te zijn betrokken. Althans het gemeente-archief van Adorp vermeldt er niets van.

Bekend is echter hoe het verloop der historie was, dat Brands geschorst of afgezet werd, welke schorsing of afzetting later weer vervallen is. Volgens de notulen van den Kerkeraad van 16 December 1831 was toen bericht binnengekomen, dat Brands gesuspendeerd was. In zijn plaats werd tot ouderling benoemd H. G. van der Molen, wiens naam verderop in dit artikel nog genoemd zal worden.

In een ten jare 1836 uitgegeven boekje schrijft Brands daaromtrent het volgende:

„Maar lezer! Gij hebt zeker opgemerkt, dat „mijn kind niet gedoopt was, wellicht vraagt gij „naar de reden hiervan? Ik zal 't U zeggen: Het „kwam omdat men mij had afgezet als ouderling der kerk en dus, bijgevolg ook uitgeworpen „uit derzelver gemeenschap, volgens een missive „mij van het classikaal bestuur van Middelstum „toegezonden; meldende mij dat zij mij weder „aannamen aan de kerk om mijn zedig gedrag, en „de Gemeente mij, bijaldien ik mij wilde houden „aan de Kerkelijke wetten, ouderling mocht „maken; waarvoor ik bedankt heb, mij verwon- „derende hoe zij mij om mijn zedig gedrag sus- „pendeerden, daar de heeren Predikanten mij „niet hebben geschorst als ouderling (Gode zij „dank) maar omdat ik niet in de kerk kwam,

„hetwelk ik van wegens mijn gemoed niet konde „doen, en nu ook nog niet doe.”

Opgemerkt dient te worden dat in het door Ds J. Teves gecopieerde lidmatenboek der Nederlandsch Hervormde Kerk van Wetsinge-Sauwerd, welke copie eigendom is van de Gereformeerde Kerk van Wetsinge-Sauwerd, achter den naam van K. W. Brands een — volgens Ds Teves aan Ds J. Keizer, den opvolger van Ds Damsté, toe te schrijven — aantekening is geplaatst, luidende: „Is na door het Prov. kerkbestuur te zijn gesuspendeerd nog niet weder in de kerk of ten avondmaal geweest.”

De reden der schorsing is dus niet duidelijk. Brands geeft een andere reden op dan de aanklacht van Ds Damsté doet vermoeden. Ook is het niet helder of op de schorsing afzetting is gevolgd. Brands gebruikt beide woorden, Ds Keizer spreekt alleen van suspendeeren.

Hoe of de kerkelijke positie van Brands na het vervallen der schorsing geweest is, is ook niet duidelijk. Dat hij lid van de Hervormde Kerk bleef is zeker. Uit het lidmatenboek blijkt niet dat hij zich heeft onttrokken. De constructie door Brands zelf in het hierboven weergegeven citaat gegeven, is natuurlijk onjuist. Afzetten als ambtsdrager betekent niet uitwerpen als lid.

Brands' later buitenkerkelijk standpunt is er echter door verklaard.

De kerkelijke archieven kunnen ongetwijfeld over deze zaak nog licht verspreiden.

• • •

Het archief der gemeente Adorp bevat een copie-brief d.d. 4 Januari 1834, no. 1, waarbij de Burgemeester van Adorp aan den Officier van Justitie te Appingedam op verzoek van dien Officier een aantal verklaringen inzendt, betreffende een gehouden godsdienstige vergadering in het Armenhuis te Sauwerd op 15 December 1833. De inhoud dier verklaringen is niet in het gemeente-archief. Wij zien hieruit een optreden tegen de conventikels van voor de Afscheiding. De Burgemeester verklaarde van die vergadering niets te hebben geweten. Op 11 Januari vroeg de Officier nadere inlichtingen. Uit een brief van 29 Januari van den Burgemeester aan den Officier blijkt, dat eenige keeren vóór 15 December „meer samenkomsten van dien aard hebben plaats gehad en ook nog een keer daarna, waarna het tot heden heeft opgehouden.”

Opmerkelijk is de vraag van den Officier: „of er een bepaalde ingerigte vereniging van personen, omtrent het houden van dergelijke oefeningen te Wetsinge of te Sauwerd bestaat; en zoo ja, wie daarvan de hoofden zijn, en welke bepalingen daarover onderling gemaakt zijn.”

Het antwoord van den Burgemeester daarop luidde:

„Bepaaldelijk ingerigte vereniging van personen omtrent het houden van vergaderingen bestaat er geloof ik niet, en er bestaan naar mijn weten geene bijzondere hoofden, eenige keeren voor den 15 December en een keer na dien dag is de oefening gehouden door Kornelis Willems Brands, landbouwer te Sauwerd, welke de gewone spreker is bij dusdanige samenkomsten, bepalingen dienaangaande bestaan er niet.”

Wij bemerken hier de duidelijke tendenz bij den Officier van Justitie om na te sporen of hier soms een overtreding was begaan van het verbod van verenigingen en vergaderen, het beruchte artikel van den Code Penal, dat toen ook op godsdienstige vergaderingen werd toegepast.

Uit het antwoord van den Burgemeester van Adorp, G. G. Zijl, blijkt dat hij Brands niet onwillend gezind was. Het antwoord op den argwaan van den Officier is sussend.

Met anderen liep het minder vlot. Althans blijken een brief van 17 Mei 1834 van den Officier aan den Burgemeester, had Nikolaas Henderikus Pott, wonende te Wetsinge, bij den Koning een request ingediend om voortaan een gezelschap van meer dan 19 personen te zijnen huize te doen bijeenkomen. Pott vroeg dit verlof, omdat hij, naar hij zeide, wegens een soortgelijke vergadering tot een boete van f50.— was veroordeeld.

Dit vonnis was echter bij den Officier van Justitie te Appingedam niet bekend. De Burgemeester van Adorp heeft Pott over deze zaken gehoord en het relaas doorgestuurd naar den Officier.

Het archief van het Parket van Appingedam kon ik echter niet vinden. Het schijnt dat alle correspondentie van de parketten, voorzoover het niet stukken van een strafdossier zijn, alsmede de dossiers van niet-vervolgde zaken, die ouder dan dertig jaar zijn, vernietigd worden.

Het gemeente-archief bezit over de zaak Pott ook niets meer.

Wat Brands betreft: wij weten niet precies hoe de vork in de steel zit, daar de brief van den Officier aan den Burgemeester van 28 December 1833, waarbij de actie tegen de samenkomsten in het

Armhuis begon, niet meer aanwezig is, terwijl de verklaringen gevoegd bij den brief van 4 Januari in het verdwenen archief van het Parket moeten zitten.

Uit den brief van 29 Januari 1834 blijkt echter dat Brands zijn oefeningen dadelijk na het beginnen van de actie heeft gestaakt. Hoe lang dat geduurd heeft, is mij niet bekend. In ieder geval wel minstens ongeveer een jaar, gelijk uit het vervolg moge blijken.

Uit het voorgaande zagen wij reeds dat er Anno 1834 in het kerkelijk leven te Sauwerd gisting was. Een onverdacht getuigenis daarvan vinden wij nog in een brief van het Plaatselijk Bestuur der gemeente Adorp aan de Gedeputeerde Staten van Groningen, d.d. 9 Juni 1834.

De Diaconie der Hervormde Kerk te Sauwerd had een tekort. Zij wenschte — zij genoot jaarlijks een subsidie uit de gemeentekas — ook dit tekort door de Gemeente betaald te zien. Daar de Gemeente dit niet wilde, adresseerde de Diaconie aan Gedeputeerde Staten. Het Plaatselijk Bestuur, zijn meening over een en ander aan Ged. Staten kenbaar makende, deelde mede „dat de collecten in de kerk aanmerkelijk zijn verminderd”, mede „door eene bijzondere sectegeest welke aldaar heerscht en daardoor veel minder de Openbare Godsdienst-oefeningen komen bijwonen”.

De officiële Kerk, geleid als zij was door predikanten van de Groninger richting, Damsté en Keizer, was dus Anno 1834 bij de leden vrij sterk in discredit.

In den loop van 1834 volgden nu de bekende gebeurtenissen in Ulrum elkander vrij snel op. 13 October 1834 verscheen de Akte van Afscheiding. Het conflict nam scherpere vormen aan, zoo scherp, dat de Gouverneur van Groningen zich bij circulaire van 20 November 1834, no. 24c, verplicht achtte de Plaatselijke Besturen aan te schrijven om „alle onwettige Godsdienst-oefeningen en vergaderingen of bijeenkomsten, tot dat einde aangelegd, door de gewone plaatselijke politie zooveel doenlijk, voor te komen, en bij het onverhoopt plaats hebben van dezelve, daarvan niet alleen processen-verbaal te doen opmaken, . . . maar die vergaderingen en bijeenkomsten door de veldwachters en politiebiedenden dadelijk te doen uiteengaan”.

„Het is mijn vastberaden en ernstig voornemen, niet te dulden dat de wet en goede orde binnen deze provincie een oogenblik gestoord worden door lieden, die, door eene opgewonden verbeelding en verhit brein vervoerd, de stoutheid zoo ver drijven, van openlijk ongehoorzaamheid aan wetten en gezag te prediken”.

Uit het gemeente-archief blijkt nu, dat deze circulaire door het Plaatselijk Bestuur van Adorp is uitgevoerd ten opzichte van den hiervoor genoemden R. P. Medema.

Nergens in het archief worden er sporen aangetroffen, dat ook ten opzichte van Brands maatregelen zijn genomen. De reden kan slechts gelegen zijn in het feit dat Brands niet oefende. Anders zou Brands nu zeker met de politie in aanraking gekomen zijn, gezien de maatregelen die nu genomen werden.

En in dat niet-oefenen zou dan het „zedig gedrag” van Brands kunnen hebben bestaan, dat door het Classikaal bestuur van Middelstum zoo royaal beloofd werd. Dan zou nu reeds Brands' houding jegens de Afscheiding openbaar zijn geworden, n.l. dat hij niet met de Afscheiding wilde meegaan. Men gevoelt hier het belang om den juiststen datum van de beëindiging der schorsing te weten.

Hoe dit alles zij, het is een feit, dat de maatregelen van het Plaatselijk Bestuur van Adorp alleen R. P. Medema betroffen, een man, wiens optreden ten slotte heeft geleid tot het ontstaan van een Afscheiden kerk te Sauwerd.

Ingevolge bovengenoemde circulaire van 20 Nov. werd door het Plaatselijk Bestuur van Adorp een bekendmaking gedaan op 4 December 1834, welke den daaraanvolgenden Zondag 7 December in de Hervormde Kerken der gemeente werd afgelezen, waarin maatregelen werden afgekondigd tegen „onberadene ijveraars voor zekere kerkelijke leerstellingen, hoedanige Personen blijkens het voorbeeld van een naburige gemeente medege-sleept en verleid door den invloed van dezen en genen zich niet ontsien om met veragting van alle kerkelijke tugt en orde niet alleen, maar zelfs met strafbare tegenkanting tegen de wettelijke overheden, wanorde te stigten, het zaad van twist, tweedracht en liefdeloosheid te zaaien en zich openlijk te stellen tot een ergernis voor alle wel-denkende en bezadigde ingezetenen”.

Dientengevolge werd een ieder aangemaand „om zijn woning, schuur of andere gebouwen niet te verleen tot ongeoorloofde bijeenkomsten, zoogenaamde stichtelijke oefeningen . . .”

Voorts werd een ieder gewaarschuwd zich te onthouden van de bijwoning van dergelijke bijeenkomsten en van elke „deelneming op eenighande wijze in de laakbare praktijken van de bedoelde aanstokers van onrust en verdeeldheid”.

De circulaire van den Gouverneur was voor het